

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.4>

М. В. Клубань

кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри права та економіко-фінансової безпеки
Закладу вищої освіти «Академія рекреаційних технологій і права»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано національне законодавство, що застосовується судами України задля вирішення спорів, які виникають із сімейних правовідносин щодо позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану. Проаналізовано наявну судову практику щодо позбавлення батьківських прав та запропоновано доповнити перелік підстав позбавлення батьківських прав, перерахованих в частині 1 статті 164 Сімейного кодексу України, такою підставою, як розірвання зв'язків дитини із батьком чи матір'ю через виїзд останніх закордон та не підтримання належного зв'язку останніх з дитиною, що є порушення приватних інтересів дитини, її фізичного та духовного розвитку, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною.

В даному дослідженні проаналізовано також інші обставини, що впливають на аморальну поведінку батька чи матері, зловживання правами, які за своєю правовою природою не можуть спричинити позбавлення батьківських прав.

Виняткову увагу зосереджено на тому, що на законодавчому рівні для самого позбавлення батьківських прав достатньо лише однієї з визначених частиною 1 статті 164 Сімейного кодексу України підстав, однак в судовій практиці зустрічається комбінування кількох підстав, в тому числі і виїзд одного з батьків закордон, та отримання громадянства іншої країни.

В статті також наголошено, що у випадках, коли позови про позбавлення батьківських прав заявлені з кількох підстав, то суди в даних випадках мають аргументувати й перевіряти при розгляді справи кожну з підстав.

Ключові слова: шлюб, дитина, сім'я, батьки, батьківські права, утримання дитини, виконання батьківських обов'язків, позбавлення батьківських прав, захист прав дитини.

Відповідно до частини третьої статті 51 Конституції України та статті 5 Сімейного кодексу України сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою, держава створює умови для зміцнення сім'ї, а батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Стаття 52 Конституції України регламентує, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Таким чином на законодавчому рівні закріплено гарантію захисту саме сім'ї, дитинства,

материнства і батьківства. При чому найважливішим суб'єктом в сім'ї є, разом з батьком та матір'ю, також дитина. З наведеного випливає, що державою має бути створено належні умови задля судового захисту прав та свобод дітей. Сам Сімейний кодекс України у вузькому розумінні визначає основні кореспондуючі права та обов'язки батька і матері щодо виховання дітей, а у випадку їх невиконання встановлює юридичну відповідальність, одним з видів якої є позбавлення батьківських прав щодо дитини.

Постановка проблеми. У статті проведено аналіз чинного законодавства та наявної судо-

вої практики щодо позбавлення батьківських прав батьків та запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства. Виняткової актуальності проблематика розгляду судами справ про позбавлення батьківських прав набула в умовах сьогодення під час дії правового режиму воєнного стану. Низька народжуваність, межі бідності, високий рівень еміграції характеризують зараз ту демографічну ситуацію, що склалася в Україні, в тому числі й за останнє десятиліття.

Свій безпосередній вплив задля вирішення питання щодо планування сім'ї на державному рівні відіграє вкрай низька підтримка держави сімей з дітьми, особливо молодих сімей в умовах правового режиму воєнного стану. Дані фактори негативно впливають на здоров'я дітей, стають причинами низьки сімейних конфліктів. Внаслідок зниження авторитету сім'ї, через не досить комфортні моральні та матеріальні умови доволі значний відсоток батьків полишають своїх дітей або у власних сім'ях не виконують свої зобов'язання по вихованню дітей, їх матеріального та духовного забезпечення. В умовах правового режиму воєнного стану з'являється проблематика застосування санкцій сімейного законодавства до таких батьків, а саме позбавлення батьківських прав у судовому порядку. Водночас дані обставини зумовлюють підвищене акцентування уваги органів державної влади до впорядкування проблематики юридичної відповідальності батьків саме за невиконання або неналежне виконання ними своїх батьківських обов'язків, що встановлені нормами законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням позбавлення батьківських прав займалися такі науковці, як: Л. Волинець, К. Грейдіна, С. Дяченко, О. Карпенко, І. Кирилюк, Л. Красицька, О. Лапчевська, Б. Левківський, С. Лепех, М. Логвінова, М. Менджул, Н. Міненко, А. Олійник, З. Ромовська, Ю. Самборська, Є. Тонієвич, Г. Тріпільський, В. Труба, О. Явор. Проте, дослідження позбавлення батьківських прав в умовах правового режиму воєнного стану досі не здійснювалось.

Мета статті полягає у визначенні змісту позбавлення батьківських прав за неналежне виконання ними своїх батьківських обов'язків під час дії правового режиму воєнного стану, у розв'язанні деяких питань під час судового розгляду справ, що стосуються позбавлення батьківських прав, напрацюванні на цьому підґрунті основних напрямків вдосконалення зако-

нодавчих норм, що регулюють відповідні правовідносини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на сучасному етапі розвитку юридичної науки в галузі сімейного права було проаналізовано, як в умовах правового режиму воєнного стану здійснюється позбавлення батьківських прав в судовому порядку за умови виїзду одного з батьків закордон на постійне місце проживання та не бажання одного з батьків приймати участь у вихованні дитини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до принципів, що задекларовані в Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, дитина повинна бути наділена всіма зазначеними в Декларації правами, які мають бути визнані за всіма дітьми та без розрізнення чи будь-якої дискримінації; дитина має зростати в батьківському піклуванні та під відповідальністю батьків [1].

Згідно з положеннями статті 18 Конвенції про права дитини, підписаною Україною 21 лютого 1990 року, в редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року, держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини [2].

Відповідно до положень норм Рекомендацій N R (84) 4 Комітету міністрів державам-членам «Про батьківську відповідальність», що прийняті Комітетом міністрів 28 лютого 1984 року на 367-му засіданні заступників міністрів, батьківська відповідальність є сукупністю обов'язків та прав, спрямованих на забезпечення морального і матеріального благополуччя дитини, зокрема на піклування про неї, підтримання з нею особистих відносин та забезпечення її освіти, утримання, правове представництво та управління її власністю [3].

Особливу увагу проблемам позбавлення батьківських прав та захисту прав дитини приділено в рішеннях Європейського суду з прав людини. У рішенні Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М.С. проти України» (заява № 2091/13) виняткову увагу зосереджено на інтересах дитини, їхнє призначення у батьківських взаємовідносинах. Для визначення найбільш кращих інтересів дитини в кожних окремих справах варто звертати увагу на такі аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження

її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є небажаним [4].

Європейський суд з прав людини у справі «Савіні проти України» рішенням від 18 грудня 2008 року (заява № 39948/06) вказав, що законне право батьків і дітей бути поряд один із одним є основоположним складником сімейного життя, тому заходи державних органів, які спрямовано на перешкоджання цьому праву, є втручанням у права дитини [5].

Водночас суди України повинні застосовувати при розгляді подібних справ Конвенцію і практику Європейського суду з прав людини відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6].

Однак національні суди не завжди застосовують практику Європейського суду з прав людини при розгляді справ про позбавлення батьківських прав в умовах правового режиму воєнного стану.

Так, наприклад Монастирищенський районний суд Черкаської області у рішенні від 08 квітня 2024 року у справі №702/186/24 вказав, що мати у 2020 році залишила родину та сина проживати з його батьком, участі у вихованні сина не приймає, його життям та здоров'ям не цікавиться, аліменти не сплачує, періодично надає кошти на особисті потреби сина, перераховуючи на його банківську картку, спілкується з ним по телефону. За час перебування за кордоном із 2021 року дарувала сину подарунки, вітала із святами, привозила солодощі та намагалася налагодити відносини із сином. Син відвідував її кілька разів за місцем проживання. Заперечувала щодо позбавлення її батьківських прав, проте визнала, що неналежно виконувала батьківські обов'язки.

Суд враховував, що відповідачка не є тією особою, поведінка чи дії якої можуть свідчити про негативний вплив на дитину, а тому розрив з нею сімейних відносин не відповідає інтересам дитини, незважаючи на бажання дитини позбавити матір батьківських прав через образу на неї [7].

Проте, Приморський районний суд м. Одеси у рішенні від 26 березня 2024 року у справі №522/698/24 вказав, що старший син виїхав до матері в США та не бажає повертатися. Молодший син також поїхав до відповідачки, тому

що бажав її бачити. Але у зв'язку з недостатнім приділенням уваги до дитини з боку матері молодший син повернувся та продовжує мешкати з позивачем, з матір'ю не спілкується та не бажає її бачити.

Суд встановив наявний факт ухилення відповідачкою від виконання своїх обов'язків по вихованню своєї дитини, яке виражається у тому, що вона не відвідує дитину, не цікавиться його життям та розвитком, не забезпечує необхідне забезпечення харчування, медичний догляд, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкується з дитиною; не надає дитині доступ до культурних та інших духовних цінностей; не сприяє засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі і не може бути для дитини прикладом та авторитетом; не виявляє інтересу до внутрішнього світу дитини, не створює умови для отримання нею освіти. Відповідачка не займалась та не займається вихованням та утриманням малолітнього сина, не турбується про долю дитини, її майбутнє. Рішенням суду було позбавлено батьківських прав маму дитини. У рішенні суду також було наголошено, що позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу, яка позбавлена батьківських прав, на спілкування з дитиною і побачення з нею, а також права на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав, на чому також наголосив у своїй постанові Верховний Суд від 28.09.2021 по справі № 459/3411/18. [8].

Важливо розуміти, що зараз в умовах воєнного часу, батько дитини, який самостійно виховує дитину змушений звертатись до суду для позбавлення батьківських прав оскільки на території України, там де мешкає дитина, там де дитина має усталені соціальні зв'язки, батько є єдиним хто зобов'язаний утримувати та виховувати дитину, у разі коли матір ухиляється від виконання своїх обов'язків.

Хоча судова практика є абсолютно різною, так наприклад, Залізничний районний суд міста Львова у рішенні від 13 березня 2024 року у справі №462/7163/23 вказав, що, як вбачається з даних центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України від 27 вересня 2023 року, мати дитини виїхала з території України 27 липня 2020 року, та станом на день надання відповіді на територію України не поверталася.

Щодо посилення позивача на виїзд матері дитини за межі території України, як на підставу

для задоволення позовних вимог, - то копія її закордонного паспорту, а також дані центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України, - підтверджують лише вільне пересування особи між країнами, а не невиконання матір'ю батьківських обов'язків. Вказані відомості, на переконання суду, не підтверджують та не спростовують жодних обставин, що викладені в позові, а лише констатують факт вільного використання відповідачем свого паспорту для виїзду за кордон [9].

А, Деснянський районний суд міста Чернігова у рішенні від 05 березня 2024 року у справі №750/17199/23 вказав, що з кінця літа 2022 року сімейні відносини сторін були припинені. Відповідач залишила родину, з цього часу не виконує жодного з обов'язків матері, які покладені на неї законом, а саме: не приймає участі у здійсненні матеріального утримання своєї дитини; не піклується про її фізичний і духовний розвиток; не приймає участі у навчанні дитини; не приймає участі у медичному догляді за своєю дитиною; не надає дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не виявляє інтересу до її внутрішнього світу.

17.08.2023 відповідач засвідчила у приватного нотаріуса Чернігівського міського нотаріального округу заяву про те, що вона не заперечує проти позбавлення її батьківських прав по відношенню до свого малолітнього сина [10]. На підставі даних фактів матір було позбавлено батьківських прав.

Відповідно до правових висновків, викладених у постанові Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 631/2406/15-ц (провадження № 61-36905св18), позбавлення батьківських прав батька, матері через ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини в Україні має такі особливості:

- ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками;

- позбавлення батьківських прав є виключною мірою, що тягне за собою правові наслідки, як для батька (матері), так і для дитини, передбачені статтею 166 Сімейного кодексу України;

- розірвання сімейних зв'язків означає позбавлення дитини її коріння, позбавлення матері спорідненості з дитиною, а це буде вважатись виправданим лише за виняткових обставин [11].

Висновки. Пропонуємо на законодавчому рівні визначити, що однією з підстав позбав-

лення батьківських прав є розірвання зв'язків дитини із батьком чи матір'ю через виїзд останніх закордон та не підтримання належного зв'язку останніх з дитиною, що є порушення приватних інтересів дитини, її фізичного та духовного розвитку, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною.

Водночас критерії непридатності чи неблагополуччя не можна залишати оціночними поняттями, а визначити їх слід на нормативно-правовому рівні, прийнявши підзаконний нормативно-правовий акт.

У подальшому плануємо продовжити дослідження питання позбавлення батьківських прав в Україні в умовах правового режиму воєнного стану шляхом виявлення проблем застосування норм сімейного права на практиці та провівши наукові дослідження, запропонувати зміни до законодавства.

Список використаної літератури:

1. Декларація прав дитини: Прийнята Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Ст. 205.
3. Про батьківську відповідальність : Рекомендація № R (84) 4 Комітету міністрів державам-членам. Прийнята Комітетом міністрів 28 лютого 1984 року на 367-му засіданні заступників міністрів. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал парламенту України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_263.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М.С. проти України» (заява № 2091/13). ЛІГА : ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00995>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року (заява № 39948/06). *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. Ст. 2852.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
7. Рішення Монастирищенського районного суду Черкаської області від 08.04.24 у справі

- № 702/186/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118198950>.
8. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 26.03.24 у справі № 522/698/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118215706>.
9. Рішення Залізничного районного суду міста Львова від 13.03.24 у справі № 462/7163/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117784434>.
10. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 05.03.24 у справі № 750/17199/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117518400>.
11. Постанова Верховного Суду від 13.03.19 у справі № 631/2406/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80487429>.
-

Kluban M. V. Current issues of judicial review of deprivation of parental rights under martial law in Ukraine

The author analyzes the national legislation applied by Ukrainian courts to resolve disputes arising out of family legal relations regarding deprivation of parental rights under martial law. The author provides an analysis of the existing case law on deprivation of parental rights and proposes to supplement the list of grounds for deprivation of parental rights mentioned in Article 164(1) of the Family Code of Ukraine with such grounds as severance of the child's ties with the father or mother due to the latter's departure abroad and failure to maintain proper communication with the child, which is a violation of the child's private interests, physical and spiritual development, except when the family is particularly unsuitable or dysfunctional.

In this research, the author also analyzes other circumstances that affect the immoral behavior of a parent or mother and abuse of rights, which by their legal nature cannot lead to deprivation of parental rights.

The author focuses on the fact that at the legislative level, only one of the grounds specified in Article 164(1) of the Family Code of Ukraine is sufficient for deprivation of parental rights, but in court practice, several grounds are combined, including the departure of one of the parents abroad and obtaining citizenship of another country. It is emphasized that in cases where claims for deprivation of parental rights are filed on several grounds, the courts in such cases must argue and verify each of the grounds when considering the case.

Key words: *marriage, child, family, parents, parental rights, child maintenance, fulfillment of parental responsibilities, deprivation of parental rights, protection of child rights.*